

У першому розділі Р.Офіцинський, аналізуючи праці попередників, намагається встановити причини переходу кордону, кількість біженців. Однак, він надто захоплюється висвітленням останнього питання. Хоча сміливо відкидає твердження деяких авторів про 10,20,30, 50-тисячні цифри учасників масових переходів. Посилаючись на В.Тарновецького, генерал-майора, начальника УКДБ по Закарпатській області, який "інформував про 3 тис. кримінальних справ НКВС СРСР на більш як 5,2 тис. громадян" (с.24), та інші авторитетні свідчення, Офіцинський відзначив прогностичне число біля 6 тис.

Історик подає свою періодизацію дослідження проблеми: 40-50-ті рр. - постановка проблеми у широких контекстах (В.Русин, В.Маркусь, В.Ілько та ін.); кінець 50-х - 60-ті рр. - залучення архівів (В.Мікра, Й.Райнер, І.Вават), матеріалів обходу (О.Довганич); 70-80-ті рр. - популяризаторські стремління (Е.Білак, П.Сірко, І.Гранчак, М.Троян і т.д.); 90-ті рр. - поява нового корпусу джерел кримінальних справ НКВС, пошук оптимальної методики їх обробки (О.Довганич, Р.Офіцинський)(с.30). У канву цього розділу автор залучив і проаналізував більше 100 публікацій своїх попередників, які в певній мірі досліджували і популяризували цю проблему.

Розділ "Антропологічний вимір учасників масових втеч із Закарпаття в СРСР (1939-1941 рр.)" склали відомості про вік, стать, національні та соціальні особливості, віросповідання втікачів і т.і.

В останній час документи про перехід кордону стали доступні для дослідників і зберігаються у фондах Державного архіву Закарпатської області, однак передача їх із попереднього сховища - архіву управління служби безпеки України по Закарпатській області - ще триває. Тому з відомих на сьогодні більше як 3 тис. справ на понад 5,5 тис. осіб автором опрацьовано 1800 справ на 3200 громадян, яких реабілітовано Закарпатським облсудом протягом 1989-1992 рр. (с.42). Це дає нам уяву про масштаби процесів, що відбувалися в 1939-1941 роках. Звісно, для створення повної картини необхідно залучити максимальну кількість джерел. На думку Р.Офіцинського: "Наявність такої серйозної бази, як тисячі кримінальних справ НКВС СРСР, первісний та спорадичний стан її обробки багатообіцяюче свідчить про кропіткі перспективи подальших студій" (с.64-65).

Отже, зроблено перший крок, але добротний. Це досвідчать і першопублікації цікавих документів, поданих у "Додатку" (с.66-70). Скрупульозність, вдале поєднання теоретичних та фактологічних основ, хороший читабельний стиль - свідчать також і про те, що книжка займе гідне місце у сучасній вітчизняній історіографії.

Володимир Б. Задорожний,
доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії України.

Микола М. Вегеш,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

(Михайло Тиводар. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження. - Ужгород: Карпати, 1994. - 560 с.)

Українська історична наука збагатилася новою працею, автором якої є М.П.Тиводар. Мова йтиме про його монографію "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст.: історико-етнологічне дослідження", видану в республіканському видавництві "Карпати" цього року. Книга написана на основі величезного матеріалу та історичної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної (930 наукових позицій). Рецензована монографія є науковим згустком докторської дисертації М.П.Тиводара, захищеної ним на засіданні вченої ради Інституту етнографії і народознавства АН України у квітні 1994 р. Дослідження М.Тиводара умовно можна назвати своєрідною енциклопедією верховинського господарства українських Карпат ХІХ-ХХ століть.

Дослідник провів узагальнююче вивчення традиційного скотарства в Українських Карпатах другої половини минулого - першої половини нашого століття, провівши паралель з етнокультурними, етносоціальними та етнополітичними процесами, що мали місце в цьому регіоні в I-II тисячоліттях н.е. У восьми солідних розділах своєї праці М.Тиводар дав аналіз таким питанням як природно-географічні умови функціонування скотарства в Українських Карпатах, стан і місце скотарства в системі сільського господарства, соціально-економічні умови функціонування традиційного скотарства, матеріальна культура карпатських скотарів, культурно-історичні та теоретичні проблеми скотарства Українських Карпат тощо. Багаторічна праця над досліджуваною проблемою дала право М.Тиводару зробити глибокий висновок: "Карпатське скотарство виникло на стиці господарсько-культурних і етнічних традицій різних епох і етносів. Тут

стикалися всі три вітки слов'ян в східними романцями і угорцями, помітні ранньотуркські і турецькі, грецькі і албанські, латинські, фрако-дакійські, кельтські і германські елементи скотарських господарсько-культурних традицій. Вони увійшли в народну культуру місцевих етносів, зіграли важливу роль у формуванні карпатської господарсько-культурної спільності" (с.514). Таким чином, "традиційне скотарство... в часи свого розвитку не лише визначало господарсько-культурну і побутову єдність русинів-українців, а й певним чином визначало господарсько-культурну спільність всіх етносів історико-географічної області Карпат" (там же).

На перший погляд праця М.Тиводара – виключно етнологічне дослідження, однак це далеко не так. Автор дає глибокий аналіз соціально-економічних умов, в яких функціонувало традиційне скотарство в другій половині XIX – першій половині XX ст. Як відомо, в 1848-1849 рр. в Австрійській монархії відбулася буржуазна революція, головним наслідком якої було скасування кріпосного права. Однак, земельна реформа носила половинчастий характер, і як доводить вчений, селяни не те, що збагатилися, а навпаки, "втратили значні площі земель", в той час як поміщики захопили кращі землі (с.90). Аналогічне стверджував відомий вчений і громадсько-політичний діяч Михайло Драгоманов, який в 70-х роках минулого століття побував на Закарпатті. Він писав: "...мужики тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусив помиритися з уграми, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали лютішими до них..." До такого самого висновку прийшов і відомий російський вчений В.І.Вернадський (1863-1945), який довів, що селянські наділи скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

Даючи характеристику великих поміщицьких землеволодінь на Закарпатті, М.Тиводар справедливо пише, що їм належало близько 50% всіх земель. Лише графу Шенборну належало 100218 га земельних площ, а графу Телекі – 12816 га землі. Закономірно, що проведення аграрної реформи в такому руслі, привело до активізації закарпатських селян, які "постійно боролись за землю, зокрема за луки та випаси" (с.91). Особливо їх боротьба посилювалась у період Чехословацької Республіки. Автор наводить цікаві факти про різноманітні форми боротьби залежних селян (часті скарги, знищення поземельних карт і межових знаків тощо). Проте, вважає дослідник, боротьба селян носила стихійний, слабо організований характер. Переконавшись, що пасивні методи боротьби не дають належних результатів, селяни вживали більш радикальні міри. Для прикладу наводяться по-

дії 1898 р. у с.Верховина (Жаб'є), коли селяни вигнали комісію, яка проводила "регулювання селянських земель" (с.101). На Буковині селянський рух не досяг кульмінації під час селянського повстання під проводом Л.Кобилиці. У міжвоєнний період різко збільшилася кількість підпалів поміщицьких маєтків. За підрахунками М.Тиводара, тільки у 1934-1937 рр. поліція лише у станіславському воєводстві зареєструвала 1095 підпалів" (с.104). Надії західно-українських селян на те, що Червона Армія принесе визволення і справедливе вирішення земельного питання, не увінчалися успіхом. Дослідник справедливо пише: "Демагогічні обіцянки комуністів так і лишилися обіцянками. Більше того, селяни втратили всі свої землі, бо насильницькими методами були загнані у колгоспи" (там же).

Читачи праці М.Тиводара, студент, вчитель, науковець багато дізнається про отоїца пастухів, їх житла, посуд і начиння, їжу.. одяг тощо, тобто отримує важливий науково-етнографічний матеріал, який, до речі, введений до наукового обігу вперше. Це стосується і описів різних скотарських свят, обрядів та вірувань скотарів Карпат. Цікавий матеріал поміщений у параграфі "Народна ветеринарія". М.Тиводар пише, що "поряд з раціональною практикою і знаннями в народній ветеринарії використовувалися різні магичні прийоми і лікування тварин" (с.374). Дослідник відзначає, що ще в 1927 р. "в селах Закарпаття не перевелися "шптуни". "Знахарі, - пише автор, - лікували тварин заклинаннями і магичними діями, але водночас користувалися різними відварями, настоями та рослинами, яким надавалась магична цілюща сила". Наприклад, коли корова слабо трималась на ногах ("падачка"), то знахар "обкурював її, давав пити овяченої води і виголював різні заклинання" (там же). Оригінальним на Закарпатті був спосіб лікування запалення вимені. Навіть у 1933 р. знахарка, лікуючи цю хворобу, закликала:

Марен, марен, сідай як полонина,
Ізойди, іцезни на сімейне зерно, ху-ху-ху...
Марен, марен, сідий як полонина,
Ізойди, іцезни на макове зерно, ху-ху-ху...
Марен, марен, сідий як полонина,
Ізойди, іцезни на полівову одузу, ху-ху-ху..." (с.375).

До речі, М.Тиводар зібрав великий фольклорний матеріал, який значно збагатив його наукове дослідження.

Автор дав вичерпуючий аналіз свят скотарів, поділивши їх на весняні, літньо-осінні та зимові (с.378-402). Вчений довів, що "всі вони впливають у огмету таких християнських свят", як Стрітеня, Благосівення, Верба неділя, Вознесіння, Зелені свята,

Івана Купала, св.Петра і Павла, св. Іллі, св.Андрія тощо. Неможливо не погодитися з автором "Традиційного скотарства...", що всі скотарські свята і обряди повинні були забезпечити врожайність полів, здоров'я і приплод худоби. Саме тому в одному і тому ж заклинанні чи ритуальному дійстві зустрічаються "побажання врожайності полів і садів, доброго приплоду і здоров'я худоби, здоров'я і успіху членами сім'ї" (с.406).

У зв'язку з тим, що "корені скотарської господарської культури йдуть у глибоку давнину", необхідна реконструкція основних етапів її становлення та розвитку. М.Тиводар створив власну періодизацію, що теж свідчить про наукову новизну його дослідження. Перший етап включає в себе період з найдавніших часів (неоліт) до початків колонізації Українських Карпат на засадах "волоського права". Вчений довів, що "давньоруське населення Українських Карпат сформувалось з східно-слов'янських племен білих хорватів та окремих груп дулебів, тіверців та уличів" (с.424). Після 992 р. в письмових джерелах вже не згадуються хорвати. "Це означає, - підкреслює автор, - що вони інтегрувалися у складі Київської Русі" (с.425). На думку М.Тиводара, "очевидно саме з цього часу населення Українських Карпат, у тому числі і Закарпаття, починає приймати етнонім "русини" і політонім "Русь", починає поширюватися етнонім "русини" як самоназва та утверджуватись руська етнічна самосвідомість" (там же). Важливим є висновок автора про те, що "східнослов'янський (русський) характер населення в XI ст. майже повністю визначав етнічне обличчя Закарпаття" (с.427). Саме в ці часи "у місцевого ранньоукраїнського населення практично сформувались всі ті основні ознаки приселищного вигінного і полонинського відгінного скотарства", які широко побутували в традиційному скотарстві Українських Карпат аж до першої половини XX ст.

Другий етап включає в себе час з XIV-XVII ст., хоча, відзначає М.Тиводар, "загалом господарство і матеріальна культура населення Українських Карпат XIV-XVII ст. опиралась на традиції стародавніх часів" (с.472). Однак, згодом, як зауважує автор "система скотарсько-землеробського господарства високогір'я, середньогір'я Українських Карпат, що складалась впродовж віків, незабаром була повністю зруйнована соціально-економічними та політичними катаклізмами" (с.471).

Третій етап - XVIII - перша половина XIX ст. У цей час відбулися певні зміни, зокрема відбулися структурні зміни в поголів'ї, достійно наростало значення ВРХ, хоча і в цей період "продовжували побутувати більшість традицій карпатського скотарства поперед-

ніх історичних епох" (с.486). До речі, М.Тиводар вперше в історичній науці проводить так званий зональний поділ ольського господарства Закарпаття (с.481). Автор наголошує, що "наприкінці ХУІІІ - на початку ХІХ ст. селяни повністю були прив'язані до землі... все це разом підняло рівень демографічного тиску на ресурси життєзабезпечення..., інтенсифікації землеробства і скотарства" (с.483-484).

Четвертий етап включає в себе другу половину ХІХ - першу половину ХХ ст., де вчений вперше проводить типологізацію традиційного скотарства Українських Карпат, аналізує динаміку господарського і етноісторичного розвитку полонинського карпатського скотарства. Дослідник дійшов слушних висновків, що карпатське скотарство виникло і розвивалось різних культурних епох та етносів.

Недоліком дослідження є те, що підбір і аналіз матеріалу є суміжних із Закарпаттям цілостей носить непропорційний, епізодичний, безсистемний характер. Маємо на увазі характеристику життя і побуту гуцулів і бойків Івано-Франківщини та Львівщини. Інколи трапляються повторення. Але це аж ніяк не понижує наукової вартості монографії, яка оснащена багатьма схемами, картами, таблицями із статистичним матеріалом, безперечно посідає вагоме місце в українській етнографії, а також буде в пригоді всім, хто цікавиться історією та культурою рідного краю.